

Л.Н.ТОЛСТОЙН НЭГЭН ЗОХИОЛЫН ОРЧУУЛГЫН ТУХАЙ

Д.Бүрнээ³²

***Товч агуулга:** Дэлхийн сонгодог зохиолын тоонд багтдаг оросын зохиолч Л.Н.Толстойн (1828-1910) 1886 онд хэвлүүлсэн “Смерть Ивана Ильича” гэдэг туужийн монгол орчуулга 2015 онд “Иван Ильичийн үхэл” нэртэйгээр хэвлэгдэж, монгол уншигчдын хүртээл болсон билээ. Тус орчуулгын зарим ойлгомжгүй өгүүлбэр, найруулгыг орос эхтэй тулгаж, мэргэжлийн орчуулагчийн ямар чадвар дутсанаас зарим нэг алдаа гарсныг энэхүү өгүүлэлд тайлбарлахын сацуу хэл найруулгыг сайжруулах талаар саналаа хэлсэн болно.*

***Түлхүүр үг:** Орчуулга, эх зохиол, орчуулах чадвар, хэлний чадвар, орчуулгын хэл найруулга*

Оросын алдарт зохиолч Л.Н.Толстойн (1828-1910) зохиол бүтээл дэлхийн олон хэлнээ орчуулагдсан билээ. “Дайн ба энх”, “Анна Каренина”, “Сэхээрэл” зэрэг роман, тууж өгүүллэг нь дэлхийн сонгодог уран зохиолын сан хөмрөгт хүндтэй байр суурийг эзэлдэг. Түүний бүтээлийн дотор 1882-1886 онд бичсэн “Иван Ильичийн үхэл” тууж их нэртэй. Гүн ухаан, сэтгэлзүйн тууж гэж үздэг тус бүтээлийг эрхэм нандин бүтээл болсон гэж судлаачид онцлон тэмдэглэсэн байдаг. Тус зохиолыг монгол хэлнээ 2015 онд орчуулж, энэхүү алдартай зохиолтой манай уншигчдыг танилцуулсан нь тэмдэглүүштэй чухал үйл явдал болсон юм.

Тус зохиолыг орчуулах нь орчуулагчаас ихээхэн зориг тэвчээр, хөдөлмөр шаардсан ажил байсан нь ойлгомжтой. Аливаа орчуулгыг өөлөхөд амархан. Сайн буюу муу, утгачилсан буюу үгчилсэн орчуулга гэж дүгнэхэд амархан. Гагцхүү баримтат түшиглэж орчуулгын чанарын тухай авч үзэх нь үнэн зөв дүгнэлт болох болов уу. Манай ахмад үеийн нэртэй орчуулагчдын уран зохиолын олон сайхан орчуулга уламжилж ирснээс гадна орчуулгын бас үнэтэй олон шүүмж байдгийг бид мэднэ. Эдгээр шүүмж нь орчуулгын алдаа дутагдлыг сайжруулахад чухал

³² Доктор, профессор, МУИС, ШУС, ХУС-ын МХХШТэнхим

үүрэг гүйцэтгэж ирсэн тул тэдгээр шүүмжийг байнга уншиж, суралцаж байгууштай гэж боддог.

Өнөө үед улс орнуудын хоорондын харилцаа өргөжин тэлэхийн хэрээр орчуулгын ажилд тавих анхаарал, орчуулгын чанарыг сайжруулахад ихээхэн анхаарах болжээ. Орчуулгын чанартай холбоотой орчуулах чадвар (translation competence) гэдэг нэр томъёог орчуулга судлалд их хэрэглэж байна. Н.В.Комиссаров мэргэжлийн орчуулагчийн чадвар (профессиональная переводческая компетенция) гэдэгт хэлний чадвар, эхийг найруулах чадвар, харилцааны чадвар, мэргэжлийн техникийн чадвар, хувь хүний шинж чанар гэсэн таван зүйлийн чадварыг багтаажээ (2001:326). М.В.Вербицкая, М.В.Соловов нар (2010:10-11) орчуулах чадварыг ангилсан 16 ангиллыг харьцуулан үзэж, адил төстэй болон онцлог ялгааг нь харьцуулан дүгнэжээ. Эдгээр ангиллаас харвал “хэлний чадварт” “хэлний тогтолцоо, хэм хэмжээ, үүрэг, үгийн сангийн бүрэлдэхүүн болон хэлний зүйн байгуулал, хэлний нэгжийг ашиглаж хэл, ярианд ашиглах чадвар” багтана гэж үзжээ. Түүнээс гадна “эхийг найруулах чадвар” гэдэгт тухайн хэлний дүрэм журмын дагуу бүх төрлийн эхийг найруулах чадварыг багтааж үзжээ. Оросын хоёр судлаачийн “орчуулах чадвар”-ыг хэрхэн ангилан хуваасан байдлыг авч үзвэл орчуулах чадварт “хэлний чадвар” энэ тэргүүн чухал үүрэгтэй байна. Энэ нь зүй ёсны хэрэг. Учир нь орчуулгыг хэлнээс ангид авч үзэх боломжгүй. Тэгэхээр орчуулагчийн эх хэлний болон гадаад хэлний мэдлэг сайн байх, хэлний бүх түвшинд хоёр хэлийг эн тэнцүү эзэмшсэн байх явдал чухал байна.

Орчуулгын явцад өөр өөр хэлээр бүхий тодорхой эхүүдийг хооронд нь харгуулж байдаг тул орчуулга судлалд зэрэгцүүлэн шинжлэх арга голлох үүрэгтэй. Эхүүдийг зэрэгцүүлэн судлах нь орчуулгын талаар мэдээлэл олж авах чухал эх сурвалж болно. Орчуулгыг эх зохиолтой зэрэгцүүлэн шинжлэх нь эх зохиол болон орчуулга хоёр агуулга, бүтцийн талаараа хэр зэрэг ойр буй тухай, хэл найруулгын ялгаа зөрөөг ажиглах боломж өгдөг. (Комиссаров, 2001:34)

Орчуулгын нэгжийг судлаачид нэг зүйл эх (текст) гэж үздэг. Хэллэгийг (высказывание) эхийн бага нэгж гэж үздэг бөгөөд энэ нь уламжлалт нэршлээр өгүүлбэртэй дүйх ойлголт боловч өгүүлбэрээс өргөн утгатай. Хэллэг бол үг, энгийн өгүүлбэр, хэд хэдэн өгүүлбэрийн нийлбэртэй ч тэнцэх ойлголт бөгөөд түүний үндэс нь суурь өгүүлбэр болно (Папина, 2004:14). Бид энэхүү шүүмждээ “Иван Ильичийн үхэл” өгүүллэгийн орчуулгыг авч үзэхдээ “эх зохиолын агуулга орчуулгад бүрэн хэмжээгээр буудаггүй. Эх зохиол, орчуулга хоёрын агуулга эн тэнцүү (эквивалент) байх боломжгүй. Эх зохиол, орчуулга хоёрын агуулга хэдий чинээ ойр байсан ч утгын зарим нэгж орхигдож байдаг” (Комиссаров, 2001:63) гэдгийг удирдлага болгосон билээ.

Орчуулга, эх зохиол хоёрын агуулга эн тэнцүү байх боломжгүй боловч утгаас хазайх учиргүй гэдгийг анхаарах учиртай. Орчуулгад тавих үндсэн шаардлага бол орчуулга эх зохиолын утгыг үнэн зөв буулгасан байх явдал юм.

Бидний авч үзэж буй зохиолд Иван Ильич хэмээх шүүхийн танхимын гишүүний амьдрал, үхлийн тухай өгүүлнэ. Тэр бээр 45 насандаа эдгэршгүй хүнд өвчин тусаж, үхэх өдрөө хүлээж байхдаа туулж өнгөрүүлсэн амьдралаа, хүүхэд нас, идэр нас, хэрхэн сургуульд суралцсан, ажилд орсон, албан тушаал ахисан, гэр бүл болсон, эцэст нь хүнд өвчин тусаж үхлийн ирмэг дээр ирснээ эргэцүүлэн боддог. Түүний хэрхэн өвдөн шаналж буйг, үхлийг хүлээж авч чадахгүй айн балмагдаж буйг энэхүү зохиолд хурц тод дүрслэн харуулна. Түүнчлэн эргэн тойрны хүмүүс, гэр бүл үр хүүхэд нь хэрхэн хандаж буй, ерөөс хүний мөн чанар, дотоод сэтгэлийн зөрчил тэмцлийг ил тод нээн дүрсэлжээ. Уг зохиол сэтгэл зүй, гүн ухааны сэтгэмжээр бичсэн дэлхийн сонгодог зохиолд тооцогддог.

Монсудар хэвлэлийн газар, РЗ радио хамтран "Номонд багтсан ертөнц" цуврал нэвтрүүлгийн эхний дугаарт Оросын алдарт зохиолч Лев Толстойн "Иван Ильичийн үхэл" зохиолыг бүрэн эхээр нь нэвтрүүлжээ. Тус номын хэлэлцүүлгийг 2017-2021 онд зохион байгуулж, орчуулгын pdf файлыг цахимаар байршуулж, нийт уншигчдын хүртээл болгосон байна. Уншигчид тус орчуулгыг уншиж, сэтгэгдлээ бас цахимаар бичсэн зэргээс харвал манай уншигчид тус зохиолыг талархан хүлээж авсан нь харагдаж байгаа юм. Гэсэн хэдий ч энэхүү орчуулгын дотор ойлгомжгүй үг өгүүлбэр тааралдаж байсан тул бид орос эхтэй тулгаж, засаж залруулахыг зорьсон юм.

Бид тус орчуулга, эх зохиол хоёрыг харьцуулж, зарим утгаас хазайсан зүйл байгааг олж ажигласан болно.

1. *А я так и не был у него с самых праздников. Все собирался.* Энэ өгүүлбэрийг *Би харин тэднийд баяраас хойш очоогүй. Тэгэхэд бүгд цугларсан байсан* гэж орчуулжээ. Тус өгүүлбэр “очих гэж завдсаар байгаад амжсангүй” гэсэн санаатай бөгөөд *бүгд цугларсан байсан* (2015, 7) гэж буруу орчуулсан нь *Все собирался* гэсэн өгүүлбэрийг ойлгоогүйтэй холбоотой буюу “собираться” гэсэн үйл үгийн салаа утгыг нягтлаагүйтэй холбоотой. Тус өгүүлбэрийг англи хэлнээ *I always meant to go* гэж зөв орчуулснаас ч үзсэн монгол орчуулга ташаа орчуулга болохыг харж болох юм.
2. *Да, надо будет поехать.* Тус өгүүлбэрийг *Тийм дээ, түүн рүү очих хэрэгтэй болох нь* (2015:7) гэж орчуулсан нь оносонгүй. Учир нь Иван Ильичийн ажлын хамт олон түүнийг нас барсныг сонин хэвлэлээс олж мэдээд, удаан хугацаагаар өвчтэй байсан тухай ярилцаж байгаад эхнэрийнх нь тухай, эхнэр нь хэдий чинээ хөрөнгө чинээтэй болох тухай ярианы өөр сэдэв рүү орсноо эргэж үндсэн сэдэв буюу талийгчийн тухай яриа руу

эргэж орж буй тухай хэсэг бөгөөд “да” гэсэн нь ямар нэг зүйлийн талаар санал нийлж, түүнийг хүлээн зөвшөөрсөн утгаар бус, харин өмнө ярьж байсан сэдэв рүүгээ эргэн орсон буюу “за тэгэхээр бид очих хэрэгтэй болох нь” гэж байна. “Да” хэмээх үгийн салаа утгаас ч харсан үүнийг мэдэж болно.

3. *В последние дни он ужасно страдал. – Очень страдал? – спросил Петр Иванович. Энэ өгүүлбэрийг Сүүлийн хэдэн өдөр нөхөр маань маш их шаналсан. – Тэгсэн гэж үү?* (2015:14) гэж орчуулжээ. Энэ өгүүлбэрт талийгчийн эхнэр нь нөхрөө хүнд өвчтэй байсан тухай ярьж буй хэсэг бөгөөд нөхрөө их зовож шаналсан тухай ярихад Иван Ильичийн найз болох Петр Иванович түүнийг сонсоод “Их зовсон уу” гэж лавлаж асуусныг “Тэгсэн гэж үү” гэж эргэлзэж тээнэгэлзсэн байдлаар орчуулсан нь бас оновчгүй болжээ. Англиар *He suffered terribly the last few days. “Did he?” said Peter Ivanovich* гэж зөв орчуулсан байна.

4. *Одна точка светлая там, назади, в начале жизни, а потом все чернее и чернее и все быстрее и быстрее. «Обратно пропорционально квадратам расстояний от смерти», – подумал Иван Ильич. Энэ өгүүлбэрт Л.Н.Толстой хүний амьдралын эхэн үе гэрэл гэгээтэй байх бөгөөд хойшлох тусам бараан болдог гэдгийг физикийн хуулиар жишиж хэлсэн байна. Монгол орчуулгад Тэртээ алсад, амь амьдралынх нь бүр эхэнд нэг том гэгээн цэг байх бөгөөд наахлах тусам бүгд улам хар бараан, улам хурдан түргэн болох ажээ. “Үхлээс ангид зай квадратад урвуу харьцаатай юм байна” гэж И.И. бодов* (2015:95). Энэ өгүүлбэрийг “үхэл хүртэлх зайд тэрхүү гэрэлт цэг квадратад урвуу харьцаатай юм байна” гэж орчуулсан бол ойлгомжтой болох байсан гэж бодож байна. Учир нь зохиолч тус өгүүлбэрт аливаа биет юм гэрлээс холдоход тусгалын талбай томорч гэрлээс холдохын хэрээр бүдгэрдэг гэрлийн хуулийг эш татахдаа гэрэлт цэг буюу хүний амь амьдрал хэдий чинээ үхэл рүү ойртох тусам бараан болж байдагтай зүйрлэн хэлсэн бололтой.

Орчуулах явцад зайлшгүй үгсийн сан болон хэлний зүйн хувиргал хийх шаардлага тулгардаг. Үг нэмэх, хасах явдал бишгүй тохиолдоно. Гэхдээ үүний хэр хэмжээг тааруулахгүй бол найруулгыг сулруулж байдаг. Тухайлбал, бидний авч үзэж буй орчуулгад үг илүүдсэн тохиолдол цөөнгүй тааралдлаа. Зарим жишээг авч үзье.

1. *Сел на оттоманку* гэсэн өгүүлбэрийг *Зөөлөн буйдан дээрээ суун туслаа* (2015:58) гэж орчуулсан байна. Энэ өгүүлбэрт “туслах” гэдэг үг илүүджээ.
2. *Герасим сделал это. Опять поднял ноги и положил* гэсэн өгүүлбэрийг *Герасим хэлснийх нь дагуу хийн, хоёр хөлийг нь дээш өргөөд тавилаа*

(2015:72). Зүй нь “Герасим хэлснээр нь хоёр хөлийг нь өргөж тавив” гэж орчуулмаар байна. Энд “дагуу хийн, дээш” зэрэг үг илүүджээ.

3. *Герасим, без усилия и как будто не нажимая, свел его, почти неся, к дивану и посадил* гэснийг монгол орчуулгад *Герасим өчүүхэн ч түүртсэн юмгүй, хүрч байгаа эсэх нь мэдэгдэхгүй шахам, бараг гар дээрээ бүрэн тэвэрсээр* буйдан дээр суулгалаа гэжээ (2015:71). Энд зурсан үг илүүдсэн гэж бодож байна. Зүй нь: бараг өргөх шахам диван руу нь хүргэж суулгав гэж орчуулах саналтай байна.

Орчуулгын хэл найруулга эх зохиолоос бүрэн хамаарч байдаг. Тухайн эх зохиолын найруулгын өнгө аясыг мэдэрч орчуулах нь орчуулагчаас их ур чадвар шаарддаг гэж боддог. Өөрөөр хэлбэл, орчуулагч хүн зохиолдоо орж, зохиолын гүн нарийн утга, өнгө аясыг мэдэрч байх нь орчуулга амжилттай болохын нэг үндэс юм. Бидний авч үзэж буй орчуулгын найруулгад хүч нэмж орчуулсан зүйл цөөнгүй тааралдаж байна. Зохиолчийн санааг дэвэргэж, хүч оруулж найруулах нь оновчтой биш. Зарим жишээ авч үзье. Тус зохиолын гол дүр болох Иван Ильичийн бэлэвсэн эхнэр нөхрийнхөө ихэд зовж шаналж өөд болсон тухай яриад нулимс унагаж “нусаа арчсан” (орос эхэд: выморкалась) гэснийг орчуулагч “нус нулимстайгаа ноцолдож” (2015:16), Иван Ильич эмчид үзүүлж ирээд арай ядан ор луугаа очиж “дэрэн дээрээ сулбайж унасан” (орос эхэд: повалился назад на подушку) гэснийг “дэрэн дээрээ гэдрэг савж уналаа” (2015:61) гэх зэрэг орчуулсан байна.

Орчуулах явцад үг нэмэх тохиолдол гарах боловч үг нэмснээр эх зохиолын утга санаа найруулгыг өөрчилж буй эсэхийг анхаарах ёстой. Хэрэв зохиолчийн хэлэх гэсэн санааг гуйвуулж өөрчилж байвал үг нэмсэн нь оновчгүй болсныг илтгэнэ. Тухайлбал:

С рождением ребенка, попытками кормления и различными неудачами при этом, с болезнями действительными и воображаемыми ребенка и матери, в которых от Ивана Ильича требовалось участие, но в которых он ничего не мог понять, потребность для Ивана Ильича выгородить себе мир вне семьи стала еще более настоятельна гэсэн өгүүлбэрийг *Хүүхэд төрж, хооллох гэж оролдон элдвээр бүтэлгүйтэж, эх хүүхэд хоёр үнэн худал өвдөж, тэр болгонд шинэ аав учраа олохгүй, ямар ч нэмэргүй атлаа байнга оролцож байх шаардлагатай болсон нь Иван Ильичэд өөрийн ертөнцийг гэр бүлээс ангид, тусад нь байлгах шаардлагыг улам ч тулгамдуу, амин чухал болгожээ* гэж орчуулжээ (2015:29). Тус өгүүлбэрийн зурсан хэсгүүдийг харьцуулж үзвэл зохиолын гол дүр болох Иван Ильич эхнэр хүүхдээ “худал үнэн” өвддөг гэж итгэл алдарсан мэтээр орчуулах нь түүнийг хатуу сэтгэлтэй, дэндүү хувиа хичээсэн этгээд хэмээн

бараантуулж харуулах учраас тухайн дүрийг үнэн зөв дүрслэн харуулахад “эх хүүхэд үнэхээр өвдөх, заримдаа хий санаа зовох” гэж орчуулах нь үнэмшилтэй санагдана. Дээрх өгүүлбэрийг дараах байдлаар орчуулж байна: *Хүүхэд төрснөөс эхлээд хүүхдээ хооллох гэж элдвээр оролдоод бүтэлгүйтэх, эх хүүхэд үнэхээр өвдөх, заримдаа хий санаа зовох бүрийд Иван Ильичийг заавал оролцохыг шаардаж байсан боловч тэр бээр ямар ч тус нэмэр болж чадахгүй байв. Тиймээс ч өөрийгөө гэрээсээ тусгаарлаж амьдрах нь түүнд амин чухал хэрэгцээ болсон юм* (2015, 29).

Цаашлаад тус орчуулгад орос хэлний нэр үгийг нэр үгээр орчуулснаас үүдээд -лт дагавартай үг олширсон байна. Тухайлбал: хууралт, хүлээлт, чагналт, товшилт, өвдөлт, мэхлэлт, цохилт, таталт гэх мэт. Нөгөөтгээгүүр *зовлон шаналан* (зүй нь: зовлон шаналал), *сэтгэлийн энэлэн* (зүй нь: сэтгэлийн энэлэл) зэрэг хоршоо үг үүсгэсэн нь -н нөхцөлийн үүргийг эндүүрсэн бололтой.

Дүгнэлт

Ийнхүү дээр өгүүлснийг нэгтгэн дүгнэвэл Л.Н.Толстойн алдарт бүтээлийн орчуулга монгол түмний хүртээл болсныг талархан хүлээн авахын сацуу хэл, найруулгын талаар зарим нэгэн засаж залруулах зүйл байгааг тодорхой жишээн дээр авч үзэж, уг орчуулгыг цаашид чанаржуулж, дахин хянан нягталж засан найруулбаас уншигчдын эх хэлний мэдлэгийг дээшлүүлэхэд зохих хувь нэмэр болно гэж бодож байна.

Резюме

В этой статье с точки зрения переводческой компетенции рассматриваются вопросы языка и стилистики монгольского перевода знаменитой повести великого русского писателя Л.Н.Толстого “Смерть Ивана Ильича”. Данный перевод заслуживает похвалы по той причине, что является первым переводом на монгольский язык, который был издан в 2015 году. На основе сравнительного анализа перевода с оригиналом обнаруживаются некоторые ошибки и неточности в языке переводе. Автор считает, что дальнейшее исправление ошибок и редакция данного перевода внесёт определённый вклад в повышении знания родного языка.

Ном зүй

1. Вербицкая М. В, Соловов М.Ю (2010). Компоненты и уровни переводческой компетенции. Лингвистика и межкультурная компетенция. Вестник Московского университета. Сер. 19. №4. С. 9-18.

2. Дамдинсүрэн Ц., Лувсандэндэв А. (1982) Орос- монгол толь, Улсын хэвлэлийн газар, нэмж зассан хоёрдугаар хэвлэл, редактор Ш.Лувсанвандан, 840х.
3. Комиссаров Н.В. (2002). Современное переводоведение, издательство ЭТС. 421с.
4. Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории. Москва. 367с.
5. Толстой Л.Н. (2015) Иван Ильичийн үхэл. Орчуулсан Ч.Баатар, редактор Н.Жавхлан, Д.Мөнхцэцэг, Ч.Мөнхтуяа, Монсудар хэвлэлийн газар, 112х.
6. <https://all-the-books.ru/books/tolstoy-lev-smert-ivana-ilicha/>
7. <https://open.lib.umn.edu/ivanilich/chapter/full-text-english/>